

ФІНАНСОВА СТІЙКІСТЬ АГРАРНОГО СЕКТОРУ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВОЕННОГО СТАНУ

Досліджено напрями впливу військової агресії на стан фінансової стійкості аграрного сектору в Україні та першочергові заходи щодо вирішення питань продовольчої й економічної безпеки України в умовах воєнного стану. Україні доводиться вирішувати задачі безпрецедентної складності, а саме: як забезпечити продовольчу безпеку на вітчизняному ринку та реалізувати сільськогосподарську продукцію на світовому ринку в складних умовах війни. Проаналізовано результати діяльності сільськогосподарських підприємств, стабільність функціонування яких є стратегічно важливою не тільки у вітчизняній економіці, але й для глобального сегмента світового ринку продовольства. При цьому зроблено акцент як на ті фактори та процеси, які сприяють підвищенню фінансової стійкості сільськогосподарського виробництва, так і на ті, що навпаки, гальмують розвиток аграрного бізнесу в Україні. Сформульовано основні характерні риси державної політики підтримки експортерів сільськогосподарської продукції з метою забезпечення фінансової стійкості агросектору України. Методика дослідження базувалася на логіко-дедуктивному підході, засадах системного аналізу та наукової абстракції, аналогії порівняльного аналізу і синтезу тощо. Було використано статистичні дані Міністерства аграрної політики та продовольства України, Міністерства фінансів України, Міністерства економіки України, Національного банку України, Державної служби статистики України, щомісячного моніторингу аграрної торгівлі, який здійснює Європейська комісія, прогнози міжнародних організацій, які систематично оновлюються.

Ключові слова: фінансова стійкість аграрного сектору економіки, агросектор, сільськогосподарські підприємства, експорт аграрної продукції, державна фінансова підтримка аграріїв, продовольча безпека.

ВСТУП. Аграрний сектор є ключовим фактором забезпечення продовольством громадян держави і важливим елементом, який формує національну й економічну безпеку країни. Функціонування аграрного виробництва впливає на стан фінансового забезпечення і перспективи розвитку об'єднаних територіальних громад, де зареєстровані підприємства, вирішення питань зайнятості сільського населення, забезпечення його якісними суспільними послугами місцевого рівня. Особливістю аграрного сектору є його залежність від природно-територіальних умов. Наявність в Україні значного відсотка від світових чорноземів обумовлює важливість реалізації сільськогосподарського потенціалу вітчизняного агросектору на глобальному світовому ринку. Останнє десятиріччя сільське господарство України розвивалось високими темпами, посівши вагоме місце у світовому виробництві зерна, олій, фуражних кормів. Проте недостатньо уваги приділялось розвитку сектору переробки продукції сільськогосподарського виробництва з високою доданою вартістю, формування кластера повної переробки сільгосппродукції, від сировини – до готового продукту.

Багатофункціональний розвиток сільськогосподарського виробництва зумовлює необхідність вибору найкращих варіантів, які б відповідали стратегічним і тактичним цілям економічної та соціальної політики держави. Інноваційний розвиток агропромислового комплексу передбачає скорочення загальної кількості зайнятих у сільськогосподарському виробництві, тому важливо разом з цим виробництвом розвивати й інші галузі, такі як харчова промисловість, IT-кластери, туризм, які б забезпечували населенню сільських об'єднаних територіальних громад додаткову зайнятість, створювали комфортну місцеву інфраструктуру тощо.

В умовах військової агресії проти України постало питання необхідності безперервного забезпечення громадян України продуктами харчування, подолання загрози голоду в багатьох країнах Азії й Африки, відновлення експорту аграрної сировини і продовольства на світовий ринок. Аграрний сектор економіки України забезпечує

продовольством не тільки власне населення, але 100 млн осіб за межами нашої держави. Отже, тема статті щодо забезпечення фінансової стійкості вітчизняного аграрного сектору в умовах військової агресії Російської Федерації та необхідності формування ефективної фінансової підтримки агропромислового комплексу України актуальна і заслуговує на увагу науковців та практиків.

Метою статті є комплексне теоретико-практичне дослідження фінансової стійкості аграрного сектору України в умовах воєнного стану. Поставлена мета роботи зумовлює необхідність вирішення таких завдань:

- з'ясувати вплив воєнного стану на аграрний сектор України;
- розглянути першочергові заходи щодо вирішення питань продовольчої та економічної безпеки України в сучасних умовах;
- визначити перспективи підвищення фінансової стійкості підприємств вітчизняного агросектору та можливостей використання державної й міжнародної фінансової підтримки аграрного сектору в сучасних умовах.

Предметом дослідження є фінансова стійкість агросектору України в умовах воєнного стану. **Об'єкт** дослідження – процес забезпечення фінансово-господарської діяльності агросектору в умовах збройної агресії Російської Федерації проти України.

Аграрний сектор економіки України представлений сукупністю суб'єктів господарювання різних форм власності, які забезпечують виробництво і реалізацію сільськогосподарської продукції, її транспортування, доставку, зберігання і переробку. До аграрного сектору належать не тільки сільськогосподарські виробники, але й промислові підприємства, науково-виробничі та навчальні заклади, підприємства хімічної промисловості, зокрема виробники добрив, комбікормів, систем захисту рослин тощо.

Збройна агресія Росії вдарилася майже по всіх складових агропромислового комплексу України. Частина земель було виведено із сільськогосподарського обігу внаслідок окупації, ведення бойових дій, мінування, забруд-

нення уламками снарядів. Постраждала логістика, яка забезпечувала як проведення сезонних польових робіт, так і реалізацію експортного потенціалу аграрного сектору економіки України. Ураховуючи вищезазначені фактори, постає необхідність розробки нових логістичних, економічних і фінансових рішень, у тому числі, програм дієвої фінансової підтримки агропромислового комплексу України в умовах воєнного стану, на яких і буде сфокусоване наше дослідження.

ОГЛЯД ЛІТЕРАТУРИ. Різноманітним питанням фінансового забезпечення аграрного сектору економіки країни присвячено багато праць вітчизняних авторів: В. Гмирі [5], Н. Медведкової [19], А. Михайлова [14], Г. Павлової [18], П. Саблука [20]. Питання фінансової стійкості агросектору України в умовах воєнного стану малодосліджене, але вкрай важливе для сьогодення і майбутнього. Вагомість аграрного сектору підтверджується його значущою роллю у формуванні основних макрпоказників України. Зокрема, його частка у ВВП становила близько 9 % при зайнятості 18 %. Разом із тим обсяг податкових платежів агросектору становив 6 % [19].

Особливостям розвитку аграрного сектору національної економіки присвячено статтю Г. Павлової, де автор робить акцент на визначенні ролі агросектору у формуванні ВВП, проаналізував склад і структуру господарюючих суб'єктів за організаційно-правовою формою ведення бізнесу, встановив, що основними формами господарювання є товариства з обмеженою відповідальністю, фермерські господарства та приватні підприємства, суб'єктів господарювання державної форми власності було в досліджуваному періоді найменше – 2,6 % [18].

Ґрунтовне дослідження довоєнного стану державної фінансової підтримки аграрного сектору вітчизняної економіки здійснили Н. Медведкова, Л. Петлюк. Вони встановили такі основні його методи, як державне регулювання ґрунтових цін, товарні та фінансові інтервенції, тимчасове адміністративне регулювання цін, бюджетні позики, кредитні та лізингові субсидії, бюджетні дотації і механізм часткової компенсації вартості господарської техніки та обладнання вітчизняного виробництва [19].

Велику роль сільське господарство відіграє у формуванні структури експорту з України. Станом на кінець 2019 р. агросектор дав країні майже 40 % валютних надходжень, демонструючи стабільність протягом останніх трьох років. Важливим імпульсом розвитку вітчизняного агросектору було підписання Угоди про асоціацію з ЄС. З моменту її підписання експорт аграрної продукції до ЄС збільшився понад третину (на 37 % з 4,5 млрд у 2013 р. до 6,1 млрд – у 2018 р. +6,6 млрд за 11 міс. 2019 р.). Обсяги експорту аграрної продукції зросли з 3 млрд дол. США у 90-х роках до 22,2 млрд дол. США у 2022 р., чому сприяли вступ України до СОТ, укладання угод про вільну торгівлю з 47 країнами.

За даними щомісячного моніторингу аграрної торгівлі, який здійснює Європейська комісія, за період з листопада 2018 р. до жовтня 2019 р. Україна посіла третє місце у списку найбільших постачальників продукції аграрного сектору до країн Євросоюзу, експортувавши на суму 7,3 млрд євро. Імпорт в ЄС надходить переважно з Бразилії (9 %; 13,4 млрд євро), Сполученого Королівства Великої Британії (9 %; 13,0 млрд євро), США (6 %; 9,3 млрд євро), Норвегії (5 %; 7,3 млрд євро), Китаю (5 %; 6,9 млрд євро) та України (5 %; 6,9 млрд євро; переважно овочі, олії та жири) [28].

Позитивними змінами в аграрному секторі вітчизняної економіки за роки незалежності можна вважати: побудову сучасних насінневих заводів, які забезпечили

використання якісного насіннєвого матеріалу, що підвищило врожайність на 20–30 %; використання інноваційних технологій обробки ґрунту та мінерального живлення, систем захисту рослин і сучасного машинно-технічного парку [1].

Питання стійкості міцно увійшло в економічну літературу, його дослідженням займалися такі вітчизняні й зарубіжні вчені, як: Ю. Багал [2]; О. Неізнестна, А. Григорук, Л. Литвин [15]; А. Роуз [32], С. Фолк [29] та ін. Під фінансовою стійкістю агросектору в умовах воєнного стану розумітимемо здатність фінансового забезпечення господарської діяльності суб'єктів агросектору з використанням різноманітних заходів фінансового (бюджетно-податкові, кредитні, інвестиційні стимули) і нефінансового характеру (політико-дипломатичні, правові, логістичні). Зокрема, варто зазначити роль міждержавних дипломатичних і військових зусиль, які дозволили сільгоспвиробникам експортувати агропродукцію й отримати доходи від її реалізації.

Аналіз основних напрямів державного регулювання діяльності підприємств агропромислового комплексу відповідно до змін чинного законодавства під час воєнного стану в Україні наведено в презентації наукового дослідження П. Ковалю. Автор розкрив сутність і наслідки запроваджених змін у регулюванні цін продуктів соціального призначення, обмеження експорту певних матеріальних ресурсів та продукції, спрощення оподаткування через більш широке використання єдиного податку, надання гарантій з боку держави стосовно фінансових зобов'язань і компенсації відсотків за кредитами, спрощення процедури сертифікації насіннєвого матеріалу, можливість експлуатації сільськогосподарської техніки без реєстрації [11]. Водночас поза межами досліджень залишилось питання фінансової стійкості агросектору в сучасних умовах, що є важливим питанням сьогодення і перспектив розвитку галузі. Україні доводиться вирішувати задачі безпрецедентної складності, як-от: як забезпечити продовольчу безпеку на вітчизняному ринку і реалізувати сільськогосподарську продукцію на світовому ринку в умовах воєнного стану. Отже, виявлення зовнішніх і внутрішніх чинників, які визначатимуть арсенал потрібних інструментів і заходів для забезпечення фінансової стійкості аграрного сектору, на сьогодні перебуває в постійній динаміці й потребує оновлення.

МЕТОДОЛОГІЯ. Методологічним підґрунтям аналізу основних дефініцій дослідження фінансової стійкості аграрного сектору в Україні щодо забезпечення продовольчої безпеки на вітчизняному ринку та експорту сільськогосподарської продукції на світовому ринку в умовах воєнного стану є сукупність загальнонаукових і спеціальних методів дослідження, а саме: використання системного аналізу та діалектичного підходу – для теоретичного узагальнення внеску видатних вчених і практиків з проблематики розвитку аграрного сектору економіки, для розкриття змісту його понятійного апарату та структури; історичного – для вивчення ставлення науковців до питання нових можливостей зростання аграрного потенціалу держави. Україна в ХХ ст. пережила багато тяжких випробувань: більшовицька навала, колективізація, Голодомор, Друга світова війна, радянська війна в Афганістані, Чорнобильська катастрофа. І сьогодні Україна проходить через найскладніше випробування ХХІ ст., протистоїть збройній агресії Російської Федерації. Тому дуже важливо зробити роботу над помилками і вийти переможцями з цього багатовікового змагання. Для аналізу взаємозв'язку та діалектичного взаємозв'язку між макрпоказниками економічного і соціального розвитку та

показниками мікрорівня, що характеризують фінанси аграрного бізнесу – кількісний і кореляційний аналіз; методи аналогії та порівняння – під час моніторингу фінансових показників довоєнного та періоду сьогодення.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ. Агросектор України є багатогалузеву системою, що охоплює понад 60 сфер, серед яких сільське господарство, харчова й біологічна

промисловість, машинобудування для АПК, виробництво добрив, засобів захисту рослин, сільськогосподарське, промислове, соціально-культурне будівництво, транспортування та логістика, ветеринарна й санітарно-епідеміологічна служби тощо. Узагальнений склад аграрного сектору економіки України наведено на рис. 1.

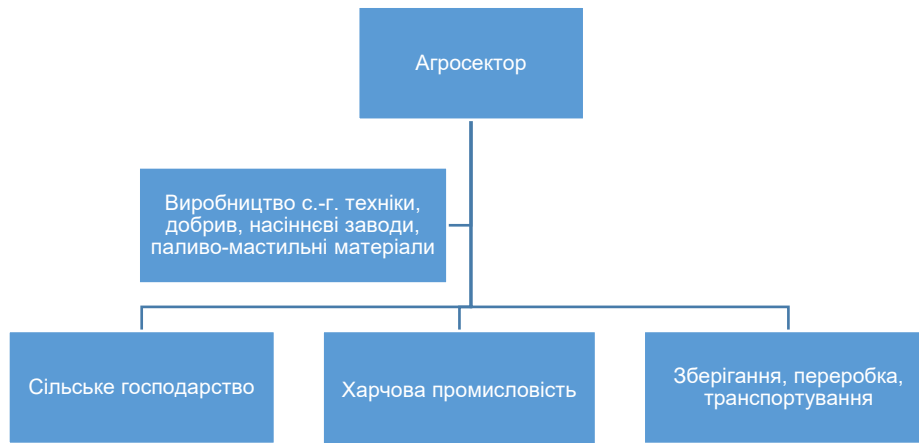

Рис. 1. Складові аграрного сектору економіки України

Джерело: складено авторами.

З метою проведення посівної кампанії було здійснено комплекс заходів, спрямованих на забезпечення проведення сільськогосподарських робіт в умовах воєнного стану, зазначимо основні з них: було надано відтермінування в мобілізації працівникам, зайнятим у проведенні посівної кампанії, що дозволило на вільній території провести весняно-польові роботи; знижено ставку ПДВ до 7 % і скасовано акцизний податок з імпортерів нафтопродуктів. За даними Державної митної служби України зазначені заходи призвели до втрат бюджетів у березні – вересні 2022 р. на 46,2 млрд грн. У короткостроковому періоді (близько місяця) вдалося утримати ціну на паливо-мастильні матеріали і провести посівну кампанію. Однак уже в жовтні парламентарі проголосували за повернення акцизного податку з паливно-мастильних матеріалів через те, що зниження акцизного податку і ПДВ суттєвого впливу на втримання ціни на нафтопродукти не відіграло, тільки призвело до серйозних втрат як державного, так і місцевого бюджетів, які оцінені в 66,9 млрд грн [22].

На короткому проміжку часу (перший місяць повномасштабного вторгнення) цими кроками вдалось утри-

мувати помірну ціну на нафтопродукти, далі механізм державного регулювання цін показав свою неспроможність. Сукупність фінансових і нефінансових чинників призвели до дефіциту пального і непомірного зростання його вартості. Також слід зазначити про невдалу спробу уряду зафіксувати граничні ціни на паливо-мастильні матеріали. Сучасне становище в Україні потребує прийняття фінансових рішень у комплексі з військовими та політичними заходами.

Із метою забезпечення проведення весняних польових робіт було профінансовано 18 тис. сільгосп підприємств на 38,6 млрд грн, із них 60 % – під 0 % річних у межах програми "Доступні кредити". Станом на 16 червня фактично завершено етап посіву ярих сільськогосподарських культур під урожай 2022 р. (табл. 1) Міністерством аграрної політики та продовольства України прогнозувалось засіяти 14 163,4 тис. га, що на 16,6 % менше від площі посівів минулого року (16 916,3 тис. га). Фактично на сьогодні було засіяно 13,4 млн га, що становило близько 80 % посівної площі минулого року [4].

Таблиця 1. Оперативні дані щодо посівних площ ярових культур та їхня структура в 2022 р.

Ярові культури	Площа, тис. га	Питома вага, %
пшениця	191,1	1,42
ячмінь	951,4	7,08
ріпак	34,1	0,25
овес	159,3	1,19
горох	131,0	0,98
гречка	75,3	0,56
просо	49,5	0,37
кукурудза	4 639,4	34,54
цукрові буряки	180,6	1,34
соняшник	4 702,7	35,01
соя	1 212,6	9,03
картопля	1 104,2	8,22
Всього	13431,2	100

Джерело: складено авторами за даними [4].

Із табл. 1 видно, що найбільш значущі сільськогосподарські культури в 2022 р. за кількістю посівних площ були соняшник і кукурудза (близько 35 %). Ураховуючи проблеми з логістикою, було скорочено площі під

соняшник, кукурудзу (~15 %) порівняно з 2021 р. Важливе місце у структурі посівних площ займають озимі культури. Табл. 2 демонструє структуру посівних площ 2021/2022 маркетингового року.

Таблиця 2. Оперативні дані щодо посівних площ озимих та їхня структура у 2022 р.

Озимі культури	Площа, тис. га	Питома вага
пшениця	6500	72,3 %
жито	109	1,2 %
ячмінь	969	10,8 %
ріпак	1414	15,7 %
Всього	8992	100 %

Джерело: складено авторами за даними [4].

Серед озимих культур основне місце відводиться під озиму пшеницю, що становило 72,3 % від загальної площі під озимі культури. Унаслідок збройної агресії в окремих регіонах України не вдалося розпочати жнива, гостро постало питання збереження та експорту

врожаю нового року. Військові дії завдали суттєвої шкоди аграрному сектору економіки України (у табл. 3 наведено оцінку вартість пошкоджень в агросекторі станом на травень 2022 р.)

Таблиця 3. Оцінка вартість пошкоджень в агросекторі станом на червень 2022 р. [17]

Категорія	Загальна вартість (млн дол. США)
Сільськогосподарські угіддя та незібраний урожай озимих культур	2,135
Машинне обладнання	926,1
Складські приміщення	272,4
Тваринництво	136,4
Багаторічні культури	89,1
Фактори виробництва (напр., паливо)	119,6
Продукти, що зберігаються	613,0
Всього	4292,3

За оцінками дослідників [17], сумарна попередня вартість пошкоджень сягнула 4,3 млрд дол. США та має бути доповнена оцінкою втрат. Під пошкодженнями автори дослідження розуміють "грошову вартість матеріальних активів, які були знищені (та вкрадені) або частково пошкоджені (але все ще придатні для ремонту або відновлення) через військові дії й окупацію. Втрати, у свою чергу, – це недоотриманий дохід, наприклад, від незасіяних полів, більш низької врожайності та збільшених виробничих витрат".

Війна вплинула на настрої аграріїв щодо ведення господарської діяльності. Приміром, державна служба статистики оприлюднила результати опитування щодо очікуваної ділової активності сільськогосподарських підприємств до кінця 2022 р. Було проведено опитування 524 респондентів-аграріїв. Вони надали відповіді на запитання стосовно змін, які відбуватимуться в показниках обсягу виробленої продукції, цінах на продукцію

підприємства, кількості працівників тощо. В останньому кварталі 2022 р., очікувано, респонденти передбачали подальше скорочення виробництва та кількості працівників, зайнятих сільськогосподарською діяльністю, прогнозували зростання цін на сільськогосподарську продукцію. Результат опитування виявив більш песимістичний прогноз аграріїв щодо очікуваної ділової активності сільськогосподарських підприємств у IV кварталі 2022 р. порівняно з попереднім III кварталом цього самого року, що відображено на змінах балансу IV до III кварталу 2022 р. (зазначено в табл. 4). Основною причиною погіршення ділової активності сільськогосподарських підприємств до кінця року та, відповідно, факторами негативного впливу на фінансову стійкість аграрного сектору економіки України в умовах воєнного стану респонденти назвали військові дії на території України, а також обмеження фінансових можливостей і погані погодні умови.

Таблиця 4. Результати опитування щодо очікуваної ділової активності сільськогосподарських підприємств на IV квартал 2022 р.

Очікування змін	У відсотках до загальної кількості опитаних респондентів					Зміна балансу до III кв. 2022 р.
	більше	менше	без змін	не відповіли	баланс	
обсяг виробленої продукції	37	27	36	0	10	-30
ціни на продукцію підприємства	37	15	48	0	22	33
кількість працівників	4	30	66	0	-26	-28

Джерело: складено авторами на основі даних [21].

Найскладнішою проблемою в забезпеченні фінансової стійкості аграрного сектору економіки України в умовах воєнного стану, що виникла внаслідок воєнного вторг-

нення РФ, є налагодження безперебійного експорту вітчизняної сільгосппродукції. На часі реалізація проєктів "Grain from Ukraine", "Шляхи солідарності" та інших.

Міністерство аграрної політики та продовольства України працює над розв'язанням складних логістичних схем експорту нового врожаю, що зумовлює пошук нових рішень. Зокрема, пропонується розширити транзитні коридори до польських портів Гдині та Гданську, через Румунію та здійснити інші заходи, які покращують логістику. Для термінового вирішення зазначених питань уряд має залучати грантові кошти відповідних міжнародних інституцій.

Важливою тенденцією у сфері зовнішньої торгівлі після початку військової агресії з боку РФ стали зміни товарної структури експорту України. За дев'ять місяців поточного року зернові культури вийшли на перше місце у структурі експорту України до інших країн. Згідно з даними табл. 5 (за 9 міс. 2022 р. у % до відповідного періоду 2021 р.) наростаючим підсумком питома вага експорту зерна в загальному експорті країни зросла з 16,1 до 18,6 %. Інший традиційний лідер вітчизняного експорту – чорні метали. У 2022 р. ця складова експорту втратила свої лідерські позиції порівняно з 2021 р., її частка істотно скоротилася: із 21,4 до 12 % у 2022 р. Отже, найбільше відбулося

спадання експорту чорних металів: його обсяги становили лише 38,4 % від обсягу, експортованого за дев'ять місяців 2021 р., натомість експорт зерна скоротився менше і становив 79,3 % обсягу попереднього року.

Повномасштабна російська агресія негативно вплинула на експорт та імпорт усіх товарів в Україні, у тому числі безпосередньо або опосередковано пов'язаних із сільським господарством. Зокрема, експорт жирів та олій тваринного або рослинного походження за дев'ять місяців 2022 р. становив 93,9 % відповідного показника 2021 р., готових харчових продуктів – 64,9 %. Винятком є експорт за товарною позицією "живі тварини; продукти тваринного походження", де відбулося зростання на 19,2 % до показників попереднього року. На обсяги й ефективність виробництва аграрної продукції впливають імпорт машин, обладнання та механізми, обсяг їхнього ввезення знизився до 61,4 % відповідного показника за дев'ять місяців 2021 р.; продукції хімічної та пов'язаних з нею галузей промисловості, у тому числі добрива, – до 64,2 %, як зазначено в табл. 5 [8].

Таблиця 5. Експорт з України відповідно до товарної структури зовнішньої торгівлі за дев'ять місяців 2022 р. до відповідного періоду минулого року

Назва товарів	2021 млн дол. США	Питома вага у загальному обсязі	2022 млн дол. США	Питома вага у загальному обсязі	2022 р. у % до 2021	Збільшення (+) / зменшення (-)
Продукти рослинного походження, у т. ч.	9702,5	20,1	8868,1	26,8	91,4	–
зернові культури	7755,0	16,1	6149,7	18,6	79,3	–
Недорогоцінні метали та вироби з них, у т. ч.:	11775,5	24,4	5098,8	15,4	43,3	–
чорні метали	10326,0	21,4	3965,2	12,0	38,4	–
Жири та олії тваринного або рослинного походження	4574,0	9,5	4295,0	13,0	93,9	–
Мінеральні продукти, у т. ч. нафта	7049,2	14,6	3771,3	11,4	53,5	–
Машини, обладнання і механізми; електротехнічне обладнання	3842,4	8,0	2966,3	9,0	77,2	–
Готові харчові продукти	2651,6	5,5	1720,9	5,2	64,9	–
Деревина і вироби з деревини	1510,8	3,1	1495,7	4,5	99,0	–
Живі тварини; продукти тваринного походження	926,4	1,9	1104,3	3,3	119,2	+
Продукція хімічної та пов'язаних з нею галузей промисловості, у т. ч. добрива	1878,5	3,9	1003,1	3,0	53,4	–
Інші товари	4289,5	8,9	2742	8,3	64	–
Усього	48200,4	100	33065,5	100	68,6	–

Джерело: побудовано авторами на основі [8].

За підтримки міжнародних партнерів Україна долучилася до гуманітарного проекту Grain from Ukraine з метою передавання частини експортованого зерна до тих країн Африки, де населення вже сьогодні потерпає від голоду. Відповідно до цієї програми уряд України, яка сама перебуває у стані війни й економічного спаду, та іноземні партнери – учасники проекту, що можуть викупити частину зернових культур, планують забезпечити зерном 5 млн осіб. Для створення безпечної зони проходження кораблів з українським зерном у Чорному морі та розширення меж пропускнуої спроможності для його вивезення було затверджено ряд угод і міждержавні безпечкові домовленості.

Стратегія відновлення й ефективного розвитку аграрного сектору ґрунтується на диверсифікації вироб-

ництва сільськогосподарської продукції, поглибленні переробки та пошуку нових логістичних можливостей для її реалізації. Економіка України, як до війни, так і сьогодні, є експортно-орієнтованою. Аграрний сектор економіки держави залишається постачальником майже половини експортних товарів на світові продовольчі ринки і, зокрема, на ринки зернових культур.

Відповідно до прогнозів Міністерства економіки та опитування самих аграріїв, опублікованих Державною службою зайнятості, незважаючи на важкі обставини, пов'язані з військовою російською агресією проти України, зроблено позитивний прогноз щодо експортного потенціалу сільськогосподарської продукції, зокрема зернових культур. Реалізація запланованих планів залежить як від розблокування портів, так і від того, наскільки будуть

безпечними морські, залізничні та автоперевезення. Наступного року тенденція стосовно подорожчання вартості транспортування та відвантаження товарів аграрного сектору за кордон імовірно зберігатиметься. У зв'язку з цим необхідно приділити значну увагу пошуку нових форм співпраці з торговельними партнерами зовнішньоекономічної діяльності та визначити нові альтернативні шляхи (транспортні маршрути) для поставок товарів, що експортуються. Очевидною стала необхідність залучення міжнародних організацій до гарантування безпеки експорту продуктів агропромислового комплексу.

Важливим кроком у забезпеченні стійкості агросектору має бути створення галузевих програм підтримки фермерських господарств на постраждалих територіях, забезпечення аграріїв якісним насіннєвим матеріалом, технікою, електроенергією, доступністю до них усіх представників агросектору на умовах прозорості й контролю за цільовим використанням коштів.

ВИСНОВКИ. За 30 років незалежності України агросектору вдалось не тільки досягти і перевершити показники радянського періоду з валового виробництва однієї з основних сільськогосподарських культур, що вирощуються та експортуються з країни, – зерна, а й модернізувати агропромисловість на основі сучасних науково-технічних досягнень. Приміром, 2019 р. було зібрано зернових і зернобобових в Україні 75,08 млн т, що перевищило рекордний показник минулого століття на 41 % (51 млн т у 1990 р.). Під час війни багато країн світу усвідомили роль і значення безперервних поставок українського зерна для всієї системи міжнародної безпеки, а саме, у сфері продовольчого забезпечення. Проблеми зберігання та транспортування зерна, порушення нагладжених логістичних зв'язків, блокування його вивезення з українських портів, черги на залізниці – усе це збільшило ризик настання продовольчої кризи в африканських і деяких країнах Азії, суттєво впливає на коливання цін на зерно на світових фінансових ринках. Оперативне втручання найбільш економічно потужних країн – США, Європейського Союзу та Туреччини для розв'язання зазначеної проблеми свідчить про значну зацікавленість у налагодженні поставок зернових культур з України та зростання їхнього експортного потенціалу в умовах підвищеного попиту на ці сільськогосподарські товари (продукцію).

Фінансову стійкість аграрного сектору вітчизняної економіки в умовах воєнного стану можемо розглядати як здатність забезпечувати достатніми фінансовими ресурсами процес розширеного відтворення сільськогосподарського виробництва з урахуванням комплексу дій та інструментів як фінансового (пільгового оподаткування, кредитування, донорської допомоги), так і не фінансового характеру (військового, дипломатичного, логістичного).

Збройна агресія РФ проти української держави не тільки завдала і завдає шкоди народу України, нищить врожаї, інфраструктуру, житлові й виробничі об'єкти, забруднює навколишнє довкілля, водні та лісові ресурси, але й спричинила сплеск зростання цін на продовольство в країнах з розвинутою економікою, загрозу голоду в африканських країнах через блокування експортних можливостей України вітчизняних сільгоспвиробників.

Успішний розвиток аграрного сектору економіки України останнього десятиліття зумовлений зростанням світового попиту на продукцію сільськогосподарського виробництва, інтеграцією економіки України до ЄС, зручним розташуванням, природним ресурсам та наявним факторам виробництва, а також використанням податкових пільг для сільськогосподарських підприємств.

Водночас у попередньому періоді не вдалось подолати проблему низького рівня фінансування наукових установ, селекційних програм, пов'язаних з аграрним виробництвом; забезпечити ефективну систему агрохімічних обстежень, контролю за родючістю ґрунтів, підвищення врожайності окремих культур до кращих світових зразків. Також необхідно змістити акцент від виробництва зернових на їхню обробку і створення готової до споживання продукції з високою доданою вартістю.

Аграрний сектор України залишається одним із головних сегментів як вітчизняної, так і світової господарської системи, оскільки виконує важливу місію забезпечення продовольством громадян нашої держави, а також близько 100 млн громадян за межами нашої країни, і його роль зростає. З огляду на це, питання перемоги України є задачею життєвою важливою не тільки для громадян України, але й для всього розвинутого світу, а також країн, що розвиваються.

Отже, аграрний сектор України має не тільки гарантувати продовольчу безпеку для громадян, але і формувати міцну фінансову основу для підтримки Збройних сил України та інших державних інституцій, які наближають перемогу над ворогом. АПК України наразі функціонує у вкрай складних умовах бойових дій з високим рівнем забруднення площі земельних ресурсів вибухонебезпечними боєприпасами, недостатності обігових коштів, насіннєвих матеріалів, електроенергії тощо.

Основною метою підтримки фінансової стійкості аграрного сектору економіки України в умовах військового стану має бути формування програм підтримки ефективного сільськогосподарського виробництва, забезпечення продовольством населення, збереження й відтворення природних ресурсів, а також раціональне та ефективне природокористування. Вступ України до НАТО та ЄС забезпечить вільний і повноцінний розвиток України серед країн-учасниць Європейського співтовариства. Це сприятиме тому, що аграрний сектор нашої держави матиме вагоме значення в забезпеченні продовольчої безпеки в Україні та світі.

ДИСКУСІЯ. Недостатньо вивченими та практично обґрунтованими є позиції, які стосуються визначення рівня задоволення попиту на товари аграрного сектору на внутрішньому ринку (з урахуванням спадання платоспроможного попиту населення України та необхідності гуманітарної підтримки збіднілих верств населення, зокрема громадян зі звільнених від окупантів територій). На сьогодні бракує розрахунків економістів щодо внутрішніх потреб на зерно та іншу сільськогосподарську продукцію першої необхідності, обсягів обов'язкових резервів запасів продовольства, визначення альтернативних шляхів, форм і джерел їхнього поповнення. Суттєвих змін потребує державна концепція основних засад державної аграрної політики на період до 2030 р. Перспективним питанням є дослідження ефективності реалізації урядових програм підтримки агросектору, "Є-робота", гранти на створення теплиць, підтримки садівництва, ягідництва, виноградарства тощо.

Список використаних джерел

1. Аграрний сектор України: 30 незалежних років – погляд фахівців. 2022. URL: <https://superagronom.com/articles/536-agrarniy-sektor-ukrayini-30-nezaleznyh-rokiv-poglyad-fahivtsiv> (Accessed 12.05.2022).
2. Бажал Ю. Шумпетерівська парадигма "статисти" і "динаміки" економічної системи та її практичне значення // Вісн. КНУ імені Тараса Шевченка. Серія: Економіка, 2013. № 4(145). С. 5-6.
3. Боковець В., Ременюк, Я. Державне регулювання аграрного сектору України // Економічний простір, 2021. № 174. С. 58-63.
4. В Україні завершена посівна кампанія 2022. URL: <https://minagro.gov.ua/news/v-ukrayini-zavershena-posivna-kampaniya-2022>.

5. Гмиря В. Державна підтримка фінансування аграрного виробництва України // Економіка і управління підприємствами, 2016. № 3(23). URL: <http://fp.cibs.ubs.edu.ua>.
6. Гуроров А. Методичні засади оцінювання рівня сталості розвитку аграрного сектора економік // Інвестиції: практика та досвід, 2021. № 12. С. 5–11.
7. Держпідтримка АПК-2020: програми, механізми, терміни // Інформацино-аналітичний портал АПК України, 2022. URL: <https://agro.me.gov.ua/ua/news/derzhpidtrimka-apk-2020-programi-mehanizmi-termi> (Accessed 22.10.2022).
8. Зовнішня торгівля України товарами за 9 місяців 2022 року: Експрес випуск // Державна служба статистики, 2022. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua/> (Accessed 7.11.2022).
9. Смелянов О. Діагностування рівня фінансової стійкості підприємств агропромислового комплексу // Агросвіт, 2020. № 21. С. 3–9. DOI: 10.32702/2306-6792.2020.21.3.
10. Калетнік Г. Стратегіко-інституційні засади ефективності використання потенціалу аграрного сектора економіки // Економіка. Фінанси. Менеджмент: актуальні питання науки і практики, 2015. № 1. С. 5–9.
11. Коваль П. Необхідні зміни в українській аграрній політиці – бачення подальшої стратегії. 2020. URL: <https://drive.google.com/file/d/1LfwlsQRRqm5Xz1Qq7GmkwX1dQhcc1hK/view>.
12. Кравченко Ю.; Антощенко В. Фактори сталого розвитку економіки аграрного сектору // Вісн. Харків. нац. техн. ун-ту сільськ. госп-ва імені Петра Василенка, 2019. № 200. С. 174–183.
13. Крюкова І. Пріоритети розвитку інвестиційної діяльності в аграрному секторі України у контексті сучасних європейських тенденцій // Інноваційна економіка, 2021. № 1-2. С. 12–19.
14. Михайлов А. Сучасний стан та перспективи розвитку аграрного сектора економіки України // Наук. вісн. УМО "Економіка та управління", 2016. № 1.
15. Неізнана О., Григорук А. & Литвин Л. Сучасні інструменти підтримки фінансової стійкості України в умовах воєнного стану // Економіка та суспільство, 2022. № 39. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-39-62>.
16. Нова система підтримки аграріїв в Україні: хто насправді у вигравші? // VoxUkraine. URL: <https://voxukraine.org/uk/nova-sistema-pidtrimki-agrariyiv-v-ukrayini-hto-naspravdi-u-vigrashi/> (Accessed 5.10.2022).
17. Нейтер Р., Стольнікович Г., Нів'євський О. Огляд збитків від війни в сільському господарстві України. Непряма оцінка пошкоджень, 8 червня 2022 року. URL: https://kse.ua/wp-content/uploads/2022/06/Damages_report_issue1_ua.pdf (Accessed 4.10.2022).
18. Павлова Г. Особливості аграрного сектору в національній економіці // Ефективна економіка, 2014. № 2.
19. Петлюк Л., Медведкова Н. Державна підтримка у забезпеченні розвитку аграрного сектору економіки України // Економіка та держава, 2021. № 2. С. 105–111. DOI: 10.32702/2306-6806.2021.2.105.
20. Саблук П. Інноваційна модель розвитку аграрного сектору економіки України та роль науки в її становленні // Проблеми інноваційно-інвестиційного розвитку. Серія: Економіка та менеджмент, 2016. № 9. С. 34–42.
21. Стан ділової активності сільськогосподарських підприємств у IV кварталі 2022 року. URL: https://ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2022/fin/rp/selo/sg_IVkv_2022_u.pdf (Accessed 24.01.2023).
22. У 2022 році Держмитслужба перерахувала до держбюджету 300,8 млрд грн: чому не більше? URL: <http://customs.gov.ua/en/news/novini-20/post/u-2022-rotsi-derzhmitsluzhba-pererakhuvava-do-derzhbiudzhetu-3008-mld-grn-chomu-ne-bilshhe-1062> (Accessed 24.01.2023).
23. Фінансування з Державного бюджету // Інформ.-аналіт. портал АПК України, 2022. URL: <https://agro.me.gov.ua/ua/napryamki/finansova-politika/finansuvannya-z-derzhavnogo-byudzhetu> (Accessed 24.01.2023).
24. Яка модель підтримки агросектору потрібна Україні? Центр економічної стратегії, 2022. URL: <https://ces.org.ua/agricultural-sector> (Accessed 25.01.2023).
25. Producer and Consumer Support Estimates database // Organization for economic cooperation and development, 2022. URL: <http://www.oecd.org/countries/romania/producerandconsumersupportestimates-database.htm#tables>.
26. Agricultural Subsidies in the WTO Green Box: Ensuring Coherence with Sustainable Development Goals // Internat. Centre for Trade and Sustainable Development, 2009. № 16. P. 16.
27. Agricultural subsidy reform and its implications for sustainable development: the New Zealand experience // Environmental Sciences, 2007. № 4(1). P. 21–40.
28. EU trade in agricultural goods reached €347 billion. 2022. URL: <https://ec.europa.eu/eurostat/en/web/products-eurostat-news/-/ddn-20220325-1> (Accessed 4.01.2023).
29. Folke C. Resilience: The Emergence of a Perspective for Social-ecological Systems Analyses. 2006. P. 252–268.
30. Horovetska Y. Rudloff B., Stewart S. Agriculture in Ukraine: Economic and Political Frameworks. Berlin: Research Division Eastern Europe and Eurasia, 2017. 56 p.
31. Mascagni G. From the lab to the field: A review of tax experiments // J. of Economic Surveys, 2018. № 32(2). P. 273–301.
32. Rose A. Economic Resilience to disasters // CARRI Research Report 8. 2009. URL: <http://text2fa.ir/wp-content/uploads/Text2fa-ir-Economic-Resilience-to-Disasters-1.pdf> (Accessed 12.01.2023).

Received: 03/02/2023

1st Revision: 02/03/2023

Accepted: 28/04/2023

Author's declaration on the sources of funding of research presented in the scientific article or of the preparation of the scientific article: budget of university's scientific project.

L. Demydenko, PhD (Econ.), Associate Prof.
 ORCID ID 0000-0003-1340-8374,
 Yu. Nakonechna, PhD (Econ.), Associate Prof.
 ORCID ID 0000-0003-0601-7172
 Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

FINANCIAL SUSTAINABILITY OF THE AGRICULTURAL SECTOR OF UKRAINE UNDER MARITAL LAW

The article focuses on the military aggression's impacts on the financial sustainability of the agricultural sector in Ukraine as well as the priority measures required to ensure the food and economic security of Ukraine under martial law. Ukraine has to solve problems of unprecedented complexity: ensuring food security on the domestic market and selling agricultural products on the world market under the difficult conditions of war. The performance of agricultural enterprises is analyzed as the stability of their functioning is strategically important not only for the domestic economy, but also for the overall world food market. At the same time, the authors emphasize factors and processes which contribute to the higher financial sustainability of agricultural production, as well as those, which inhibit the development of agrarian business in Ukraine. The authors define the financial sustainability of the Ukrainian agricultural sector under martial law as the ability to provide sufficient financial resources for the process of expanded reproduction of agricultural production, considering the range of financial measures and tools (preferential taxation, loans, donor aid) as well as and non-financial ones (military, diplomatic, logistic). The agricultural sector of Ukraine remains one of the key sectors of both domestic and global economies, as it carries out a highly important mission of providing food to the citizens of our state, as well as to about 100 million citizens outside the country, and its role will be growing further. Based on this issue, the authors consider Ukraine's victory as a vital task not only for the citizens of Ukraine but also for all developed and developing countries. Key features of the state policy aimed at supporting exporters of agricultural products to ensure the financial sustainability of the agricultural sector of Ukraine are defined.

Keywords: financial sustainability of the agrarian sector, agricultural sector, agricultural enterprises, export of agricultural products, state financial support for farmers, food security.

References (in Latin): Translation / Transliteration/ Transcription

1. Ahranyi sektor Ukrainy: 30 nezaleznykh rokiv – pohliad fakhivtsiv (2022) Retrieved from: <https://superagronom.com/articles/536-agrarniy-sektor-ukrayini-30-nezaleznykh-rokiv-poglyad-fahivtsiv> (Accessed 12.05.2022).
2. Bazhal Yu. (2013) Shumpeterivska paradyhma "statyky" i "dynamiky" ekonomichnoi systemy ta yii praktychne znachennia. Visnyk KNU imeni T. Shevchenka. 4 (145). S.5–6.
3. Bokovets, V., Remeniuk, Ya. (2021) Derzhavne rehuliuвання ahrarnoho sektoru Ukrainy. Ekonomichnyi prostir, 174: 58–63.
4. V Ukraini zavershena posivna kampaniia 2022. Retrieved from: <https://minagro.gov.ua/news/v-ukrayini-zavershena-posivna-kampaniya-2022>.

5. Hmyria V. (2016). Derzhavna pidtrymka finansuvannia ahrarnoho vyrobnytstva Ukrainy. *Ekonomika i upravlinnia pidpriemstvamy*, 3 (23). Retrieved from: <http://fp.cibs.ubs.edu.ua>.
6. Hutorov, A. (2021) *Metodychni zasady otsiniuvannia rinvnia stalosti rozvytku ahrarnoho sektora ekonomiky*. Investytsii: praktyka ta dosvid. 12: 5-11.
7. Derzhpidtrymka APK-2020: prohramy, mekhanizmy, terminy. (2022) Informatsiino-analitychnyi portal APK Ukrainy: Retrieved from: <https://agro.me.gov.ua/ua/news/derzhpidtrymka-apk-2020-programi-mekhanizmi-termini> (Accessed 22.10.2022).
8. Zovnishnia torhivlia Ukrainy tovaramy za 9 misiatsiv 2022 roku. *Ekspres vypusk*. Derzhavna sluzhba statystyky. Retrieved from: <https://www.ukrstat.gov.ua/> (Accessed 7.11.2022).
9. Iemelianov O. (2020) Diahnostuvannia rinvnia finansovoi stiikosti pidpriemstv ahropromyslovoho kompleksu. *Ahrosvit*. № 21. S. 3–9. DOI: 10.32702/2306-6792.2020.21.3.
10. Kaletnik, H. (2015) *Stratehiko-institutsiini zasady efektyvnosti vykorystannia potentsialu ahrarnoho sektora ekonomiky*. *Ekonomika. Finansy. Menedzhment: aktualni pytannia nauky i praktyky*, 1: 5-9.
11. Koval P. (2020) *Neobkhdni zminy v ukrainskii ahrarnii politytsii – bachennia podalshoi stratehii*. Retrieved from: <https://drive.google.com/file/d/1LfwlsQRRqm5XzIQ7GmkwX1dQhcllhK/view>.
12. Kravchenko, Yu.; Antoshchenkova, V. (2019) *Faktory staloho rozvytku ekonomiky ahrarnoho sektora*. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho tekhnichnoho universytetu silskoho hospodarstva imeni Petra Vasylenka*, 200: 174-183.
13. Kriukova, I. (2021) *Priorytety rozvytku investytsiinoi diialnosti v ahrarnomu sektori Ukrainy u konteksti suchasnykh yevropeyskykh tendentsii*. *Innovatsiina ekonomika*, 1-2: 12-19.
14. Mykhailov A. (2016) *Suchasnyi stan ta perspektyvy rozvytku ahrarnoho sektora ekonomiky Ukrainy*. *Naukovyi visnyk UMO "Ekonomika ta upravlinnia"*. 1.
15. Niezviestna, O., Hryhoruk, A., & Lytvyn, L. (2022). *SUCHASNI INSTRUMENTY PIDTRYMKY FINANSOVOI STIIKOSTI UKRAINY V UMOVAKH VOLENNHO STANU*. *Ekonomika ta suspilstvo*, (39). <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-39-62>.
16. Nova systema pidtrymky ahraryiv v Ukraini: kto naspravdi u vyhrashi? *VoxUkraine*: Retrieved from: <https://voxukraine.org/uk/nova-systema-pidtrimki-agrariiv-v-ukrayini-hto-naspravdi-u-vigrashi/>. (Accessed 5.10.2022).
17. Ohliad zbytkiv vid viiny v silskomu hospodarstvi Ukrainy. *Nepriama otsinka poshkodzen 8 chervnia 2022 roku*. Retrieved from: https://kse.ua/wp-content/uploads/2022/06/Damages_report_issue1_ua.pdf?fbclid=IwAR1hhqyMQSKoEP81As6DIWpoADLxnHJLMI4W7SuZaCRDV_4jZSigGMIQ (Accessed 4.10.2022).
18. Pavlova, H. (2014) *Osoblyvosti ahrarnoho sektora v natsionalnii ekonomitsi*. *Efektivna ekonomika*, 2.
19. Petliuk L. Miedvedkova N. (2021) *Derzhavna pidtrymka u zabezpechenni rozvytku ahrarnoho sektora ekonomiky Ukrainy*. *Ekonomika ta derzhava*. № 2. S. 105–111. DOI: 10.32702/2306-6806.2021.2.105.
20. Sabluk, P. (2016) *Innovatsiina model rozvytku ahrarnoho sektora ekonomiky Ukrainy ta rol nauky v yii stanovleni*. *Problemy innovatsiino-investytsiinoho rozvytku*. *Seriia: Ekonomika ta menedzhment*, 9: 34-42.
21. *Stan dilovoi aktyvnosti silskohospodarskykh pidpriemstv u IV kvartali 2022 roku*. Retrieved from: https://ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2022/fin/rp/selo/sg_IVkv_2022_u.pdf (Accessed 24.01.2023).
22. *U 2022 rotsi Derzhmytsluzhba pererakhuvava do derzhbiudzhetu 300,8 mlrd hrn: chomu ne bilshe?* Retrieved from: <http://customs.gov.ua/en/news/novini-20/post/u-2022-rotsi-derzhmytsluzhba-pererakhuvava-do-derzhbiudzhetu-3008-mlrd-grn-chomu-ne-bilshe-1062> (Accessed 24.01.2023).
23. *Finansuvannia z Derzhavnogo biudzhetu*. (2022) Informatsiino-analitychnyi portal APK Ukrainy: Retrieved from: <https://agro.me.gov.ua/ua/napryamki/finansova-politika/finansuvannia-z-derzhavnogo-byudzhetu> (Accessed 24.01.2023).
24. *Iaka model pidtrymky ahrosektoru potribna Ukraini?* (2022) *Tsentri ekonomichnoi stratehii*: Retrieved from: <https://ces.org.ua/agricultural-sector> (Accessed 25.01.2023).
25. *Producer and Consumer Support Estimates database*. (2022) Organization for economic cooperation and development. Retrieved from: <http://www.oecd.org/countries/romania/producerandconsumersupportestimatesdatabase.htm#tables>.
26. *Agricultural Subsidies in the WTO (2009) Green Box: Ensuring Coherence with Sustainable Development Goals*. International Centre for Trade and Sustainable Development. № 16. P. 16.
27. *Agricultural subsidy reform and its implications for sustainable development: the New Zealand experience (2007)* *Environmental Sciences*. 4 (1). R. 21–40.
28. *EU trade in agricultural goods reached €347 billion*. (2022) Retrieved from: <https://ec.europa.eu/eurostat/en/web/products-eurostat-news/-/ddn-20220325-1> (Accessed 4.01.2023).
29. Folke C. (2006) *Resilience: The Emergence of a Perspective for Social-ecological Systems Analyses*. 252-268.
30. Horovetska Y (2017) *Agriculture in Ukraine: Economic and Political Frameworks* / Y. Horovetska, B. Rudloff, S. Stewart. – Berlin: Research Division Eastern Europe and Eurasia, 56 p.
31. Mascagni, G. (2018) *From the lab to the field: A review of tax experiments*. *Journal of Economic Surveys*, 32.2: 273-301.
32. Rose A. (2009) *Economic Resilience to disasters*. CARRI Research Report 8. Retrieved from: <http://text2fa.ir/wp-content/uploads/Text2fa.ir-Economic-Resilience-to-Disasters-1.pdf> (Accessed 12.01.2023).